

Ilosvai Dániel

Új kasmíri felkelés? A dél-ázsiai válság anatómiája¹

2016 júliusában Burhan Wani, a közismert kasmíri felkelő halálával tünteteshullám indult el Kasmírban, amit az indiai hatóságok erővel fojtottak el. A feszültségek azonban a belső ellentétekről hamar áthelyeződtek a nemzetközi térre: India és Pakisztán konfliktusoktól terhes kapcsolata évtizedes mélypontra süllyedt.

Kulcsszavak: Kasmír, Dél-Ázsia, terrorizmus, szeparatizmus, válság

Ilosvai Dániel: A New Kashmiri Uprising? The Anatomy of the South Asian Crisis

With the death of Burhan Wani, a well-known Kashmiri separatist, a wave of demonstrations erupted in the Kashmir-valley in July 2016. The tensions quickly elevated to the international level with the arduous relations between India and Pakistan falling to a decade-low level.

Keywords: Kashmir, South-Asia, terrorism, separatism, crisis

Bevezetés

2016. július 8-án az indiai biztonsági erők végeztek Burhan Wanival, a *Hizbul Mujahideen* nevű milícia „parancsnokával”. Noha az ehhez hasonló események nem ritkák a hányattartott sorsú térségben, a másnapi temetés váratlan demonstrációhullámba torkollott, amely során több közintézményt felgyújtottak vagy megrongáltak. Az októberig tartó tünteteshullám áldozatainak száma majdnem elérte a százat. Úgy tűnik tehát, hogy bár látszólag az utóbbi két évben sikerült enyhíteni a társadalmi feszültségeket, a nyugodt felszín alatt továbbra is egymásnak feszül a kasmíri és az indiai érdek és identitás, valamint a régió két hatalma: India és Pakisztán. Jelen tanulmány ezen eseménysorozat kibontakozását és összefüggéseit ismerteti, bemutatva, hogyan kapcsolódik össze a térségben a terrorizmus, a kasmíri muszlimok politikai frusztrációja és a két rivális állam viszonya.

Röviden Kasmírról

Először is fontos tisztázni, mit takar „Kasmír”, hiszen helyzetének a tisztázatlansága kulcsmozzanata az elemzésnek. A történelmi Kasmír egy Afganisztántól az indiai Himácsál Pradesig nyúló, döntően magashegység alkotta régió, amelyet nyugaton Pandzsáb és a paszunok által lakott határtérség (ma Pakisztán), észak és kelet felől pedig Kína határol. Az 1947-es első indiai–pakisztáni, majd az 1962-es kínai–indiai háború óta azonban a történelmi Kasmír három különböző ország fennhatósága alatt de facto három részre van

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

osztva. Az északnyugati területek Azad Kasmír és Gilgit Baltisztán néven Pakisztán igazgatása alatt állnak, amelyet a szigorú katonai megfigyelés alatt álló ellenőrzési vonal választ el az indiai államként működő Dzsammu és Kasmírtól, amely a két névadó körzeten túl magában foglalja Ladakot is. Az északkeleti, főleg magashegységi területeket Kína tartja fennhatósága alatt. Jogilag mind Pakisztán, mind India igényt formál az egész régióra, előbbi a (muszlim) vallásfelekezeti többségre – ami a függetlenedést kísérő területi szétválás központi rendezőelve volt –, míg utóbbi a kasmíri maharadzsa 1947-es csatlakozási szerződésére hivatkozva.

Kasmír évszázadok óta nagyhatalmak ütközőzónájában található. Az uralmi viszonyok gyakori változása, a különböző népmozgások és az iszlám terjedése mind rányomták bélyegüket. Ma Dzsammu és Kasmír India egyetlen muszlim többségű állama: a teljes népesség körülbelül 68%-a muszlim és csak 28%-a hindu.² Az iszlám terjedésének a vallási megoszlás változásán túl volt még egy jelentős vonatkozása: a hódító hitnek a Kasmír-völgyben egyedül a legfelsőbb bráhmín kaszt állt ellen, az alacsonyabb kasztok majdnem teljesen áttértek. Ez a felső réteg azonban megtartotta korábbi pozícióit is, és sokáig az uralkodó elit jelentős részét tette ki.³ A demokratizáció folyamatával, valamint a bráhmínok elleni – egyesek által népiértésnek nevezett – felekezeti erőszak következtében a hivatalnokok és képviselők többsége mára szintén a többségi muszlim vallás követője. A vallási csoportok azonban nem egyenletesen oszlanak el a területen. Míg a legnépesebb Kasmír – ide tartozik a kasmíri völgy, amely a felkelés és a tüntetések központja is – muszlim többségű, a nagyobb területű Dzsammu többségi felekezete a hindu, jelentős számú és méretű buddhista közösségekkel, míg Ladakban a síita muszlimok és a buddhisták adják a többséget⁴ – azonban ez a legritkábban lakott része az országnak.⁵ Az elkülönült területek és a sokszínű vallási közösségek ellenére Kasmírra nem volt jellemző a vallási alapú szembenállás: évszázadokon át éltek együtt a területen hinduk, muszlimok és más vallások képviselői, továbbá pár héttel India és Pakisztán megszületése előtt ujjongó – nagyrészt muszlim – tömeg fogadta a térségbe látogató Gandhit és Nehrut.

A vallási ellentétek alacsony foka ellenére Dzsammu és Kasmír viszonyát Újdelhivel rendszerint a bizalmatlanság hatja át: bár rendszeresen tartanak választásokat, a legutóbbi, 2014-esen a részvétel régiószerte az 50%-ot, egyes körzetekben pedig a 30%-ot sem érte el⁶ (bár így is rekordmagasnak számított). A központ felől a bizalmatlanság jele azoknak a törvényeknek és intézkedéseknek a sora, amelyek a társadalmi mozgalmakat erővel fojtják el. Ugyanis, bár a kasmíri alkotmány értelmében az állam széles körű autonómiát élvez, az 1990-es felkelés óta az *Armed Forces Special Powers Act* (AFSPA) valamint a *Public Safety Act* (PSA) értelmében gyakorlatilag háborús területté nyilvánították, széles jogosítványok-

² Census of India, 2011, [online]. Forrás: Office of the Registrar General & Census Commissioner, India [2016. 09. 11.].

³ BALOGH András: A nemzeti kérdés Indiában. In: BALOGH András – ROSTOVÁNYI Zsolt – BÚR Gábor – ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Korona Kiadó, Budapest, 2002, 222–234. o.

⁴ *India/Pakistan Relations and Kashmir: Steps Toward Peace*, ICG Asia Report N°79, 2004. 06. 24., 11.

⁵ Census of India, 2011: *i. m.*

⁶ Election Commission of India, [online]. Forrás: Eci.nic.in [2016. 09. 11.].

kal felruházva a biztonsági erőket⁷ – többek között mentesítve őket bármilyen felelősségre vonás lehetőségétől.⁸

A kasmíri felkelés

Az 1990-es években komoly változások történtek Kasmír életében. 1987-ben a választásokat az országot kormányzó Indiai Nemzeti Kongresszus segítségével manipulálták.⁹ Azon helyi erők többsége, amelyek a népesség támogatását élvezték, be se jutottak a törvényhozásba, növelve ezzel a feszültségeket a lakosság és a központi kormányzat között. A Nemzeti Kongresszussal szemben álló, vesztes szeparatista erők ezután szerveződtek 1993-ban az *All Parties Hurriyat Conference* nevű csoportba, amelynek a platformjai között vannak eltérések, azonban az Indiától való elszakadás törekvése egy szervezet alá hozta őket. Az APHC deklarált célja Kasmír önállóságának kivívása. A mai napig ők alkotják a legnagyobb és legbefolyásosabb legálisan működő szeparatista érdekképviseleti szervet, bár a választásokat rendszerint bojkottálják.

Emellett közeledett a Szovjetunió afganisztáni kivonulása, ami a pakisztáni medreszékben radikalizált és felkészített mudzsahedek tömegeinek szétszéledését hozta magával. Az Egyesült Államok szovjetellenes támogatásainak elapadásával azonban a pakisztáni kormány nem állította le a kiképzéseket – ellenkezőleg: ezeket a militáns csoportokat saját stratégiai céljaira felhasználva Kasmírba juttatta őket,¹⁰ ahol a kiélezett helyzet további eszkalálásán dolgoztak, Kasmír Indiától való elszakítása érdekében.¹¹ A 2000-es évek legelejéig tartó, 1999-ben mélypontjára jutó feszült helyzet 2003-tól kezdve konszolidálódott, azonban addigra több ezer fegyveres, és több tízezer civil vesztette életét az összecsapásokban.¹²

Az indulatok azonban a megbékélés jegyében tett lépések következtében sem csillapultak le teljesen: a két ország között megindított rendszeres buszjáratot 2005-ben az indítás napján megtámadták,¹³ állandósultak a fegyveres rajtaütések és a rendőri túlkapások, amelyek következmények nélkül maradtak, továbbra is elidegenítve a helyi lakosokat a központi kormánytól. Úgy tűnt, a 2014-es választás változást hoz: a szeparatista bojkott ellenére nőtt a részvétel, nem történtek az 1987-eshez hasonló súlyos jogsértések a hatalom részéről.¹⁴ A legtöbb szavazatot szerző PDP-hez (*Peoples Democratic Party*) is komoly reményeket fűzött a lakosság: a három kasmíri elv (*insaniyat, jamhooriyat, kashmiriyat* – emberiség, demokrácia, kasmíri ethosz) szellemében ígértek kormányzást. Azonban a kormányko-

⁷ Az AFSPA a katonai hatásköröket bővíti békeidőben is háborús helyzethez hasonlatossá, míg a PSA a hatóságoknak nyújt lehetőséget bárkinek akár két évig terjedő, ítélet nélküli fogva tartására.

⁸ *India/Pakistan Relations and Kashmir: Steps Toward Peace: i. m.*, 15.

⁹ Altaf HUSSEIN: *Kashmir's Flawed Elections*, [online], 2002. 09. 14. Forrás: BBC.co.uk [2016. 11. 23.].

¹⁰ Aarish Ullah KHAN: *The Terrorist Threat and the Policy Response in Pakistan*, *Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper*, No. 11. 2005. 09., 8–10. o.

¹¹ Ashok KAPUR: *Major Powers and the persistence of the India-Pakistan conflict*. In: PAUL T. V. (ed.): *The India-Pakistan Conflict – An Enduring Rivalry*, Cambridge, 2005, 149–151. o.

¹² CSICSMANN László: *Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában. Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón*, *Kül-Világ*, 1. évf., 2004/2.

¹³ KHAN: *i. m.*, 26–27.

¹⁴ *Jammu and Kashmir voting: 75 percent voting, highest in 25 years*, [online], 2014. 12. 21. Forrás: Firstpost.com [2016. 11. 26.].

lícióba bevett BJP-vel (*Bharatiya Janata Party*)¹⁵ a lakosság nagy része nem tudott azonosulni, a választásokat kísérő lelkesedés alábbhagyott, és megerősödött az indiai rendszer és ignorancia elleni fegyveres harc legitimációja.¹⁶ Ebben a bizalmatlan környezetben vesztette életét a biztonsági erőkkel folytatott tűzharcban Burhan Muzaffar Wani, akit sokan a kasmíri függetlenségi törekvések „médiastárjának” tartottak.¹⁷ A következőkben az ő július 8-i halálát követő eseményekre fókuszálunk, elhelyezve a nyári eseményeket az évtizedek óta zajló zavargások történetében.

A történések három szakaszra bontva vizsgálándók: az első Wani halálától augusztus 6-ig, a rendőrségi eljárások megindulásáig tartó szakasz a fellángolás szakasza, intenzív összecsapásokkal. A második szakasz augusztus 7-től szeptember 4-ig, a többpárti delegáció érkezéséig tart, míg az utolsó szakasz az ezt követő időszakot vizsgálja szeptember 30-ig.

Első szakasz: Kasmír lángokban

A Wani halálát követő órákban már világossá vált, hogy likvidálása a felszínre hozta a helyi muszlimok ellenérzéseit: a szeparatista vezetők másnaptól általános sztrájkra buzdítottak, mire válaszul az indiai hatóságok őrizetbe vették őket, majd korlátozásokat vezettek be a gyülekezési jogok terén, valamint leállították a mobilinternet-szolgáltatásokat,¹⁸ és le tartóztatták a Dzsammu és Kasmír Felszabadítási Front (*Jammu and Kashmir Liberation Front – JKLF*) vezetőjét, Yasin Malikot. Az intézkedések azonban nem gátolták meg a lakosságot abban, hogy másnap szerte a völgyben demonstrációkat szervezzenek, amelyek aztán erőszakba csaptak át a rendőri beavatkozás nyomán. Tizennégyen még aznap életüket vesztették, több százan megsebesültek az összecsapásokban. Ettől kezdve teljesen felbolydult az élet Kasmírban: a lakosság oldaláról teljes volt a munkabeszüntetés, míg a hatóságok minden erővel betartatták a kijárási tilalmat. Leállt a közúti közlekedés és a vezeték nélküli kommunikáció; az ellenállók pedig utak elbarikádolásába és tüntetésekre kezdtek, amelyek rendszerint erőszakba torkollottak.

Július 12-én a demonstráló tömeg megrohant és elfoglalt egy rendőrségi állomást, ahonnan fegyvereket, bizalmas iratokat és rendőrségi kódokat zsákmányoltak.¹⁹ Ezt követően a dél-kasmíri rendőrállomásokat kiürítették, a személyzetet pedig megfigyelésre utasították, ugyanis a terület teljesen kicsúszott a központ irányítása alól.²⁰ Több közintézményt felgyújtottak, a területet a fegyveres ellenállás bázisává tették, ahol a rendőrség nyilatkozata szerint a pakisztáni oldalhoz hasonló kiképzőtáborokat működtetnek.²¹ A hatóságok ekkor

¹⁵ A BJP jelenleg India legnagyobb, az országot és több tagállamot kormányzó pártja. Szemben az Indiai Nemzeti Kongresszus inkább baloldali gazdaság- és társadalompolitikájával, a BJP néppárti-hindu nacionalista elveket vall.

¹⁶ Why the death of Burhan Wani has Kashmiris up in arms, [online], 2016. 07. 11. Forrás: BBC.co.uk [2016. 11. 26.].

¹⁷ Who was Burhan Wani and why is Kashmir mourning him? [online], 2016. 07. 11. Forrás: Huffingtonpost.in [2016. 11. 26.].

¹⁸ Burhan Wani, Hizbul poster boy, killed in encounter, [online], 2016. 07. 09. Forrás: TheHindu.com [2016. 11. 27.].

¹⁹ Arms missing from South Kashmir police station yet to be traced, [online], 2016. 07. 12. Forrás: Indianexpress.com [2016. 11. 27.].

²⁰ No cops in four South Kashmir districts as protests rage, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 11. 27.].

²¹ Uo.

nem tudtak beavatkozni: az épületeket a hadsereg és a CRPF (*Central Reserve Police Force*) őrzi, azonban kerülniük kell az összetűzést a helyi lakosokkal.

A hónap 15. napja újabb fordulatot hozott: tovább szigorítottak a kijárási tilalmon, jelentősen megnövelték a városokban és az egész régióban állomásozó biztonsági csapatok létszámát. A szabad vallásgyakorlás akadályoztatásaként megélt lépés tovább fokozta az indulatokat, Kulgam körzetben a tüntetők közül gránátot hajítottak egy rendőrállomásra, majd tüzet nyitottak rá. A fegyveres ellenállók jelenléte nem ismeretlen a rendfenntartók számára sem, ugyanis a korai hóolvadás révén ez évben rekordmagas volt az ellenőrzési vonalon keresztül behatolók száma,²² továbbá a déli régiók rendőrállomásairól eltűnt fegyverek holléte is ismeretlen. A korlátozások betetőzésekképpen 17-én a telefonvonalak is elnémultak a völgyben, miközben rendszerezsek a halálesetek a tüntetések és a rendőrségi válaszreakciók során. Huszonegyedikére a sztrájkot meghirdető APHC vezetői a munkabeszüntetés felfüggesztését hirdetik, a rendőrség azonban nem szünteti meg a kijárási tilalmat,²³ viszont újra elérhetővé váltak angol nyelvű nyomtatott sajtótermékek a nagyobb városokban – aprócska enyhülés volt tehát tapasztalható a represszióban.

Ezt követően a szeparatista vezetők – házi őrizetben – nagyszabású tüntetéseket hirdettek meg. A letartóztatásuk az első két alkalommal valóban sikeresen hiúsította meg a tüntetéseket, amire a hatóságok a kommunikációs korlátozások lépésenkénti feloldásával reagáltak. Azonban 26-án és 29-én komoly összecsapásokra került sor, több százan megsebesültek, a kijárási tilalmat pedig újból megszigorították.

Július utolsó napjaiban a tüntetők az ENSZ helyi megfigyelő missziójának irodájához vonultak, ott azonban a rendőrség széteszlatta a tömeget. A nemzetközi szervezet elzárkózott az események bárminemű kommentálásától, arra hivatkozva, hogy az UNMOGIP (*United Nations Military Observer Group in India and Pakistan*) feladata csakis az ellenőrzési vonal és a fegyverszüneti megállapodás megfigyelésére korlátozódik, nincs felhatalmazása a belső társadalmi konfliktusok értékelésére. A pár nappal későbbi sajtókonferenciákon az ENSZ szóvivője került a Kasmírral kapcsolatos újságírói kérdéseket, többszöri feltevésükre sem adott egyértelmű választ.

A biztonsági erőket ért provokációkat a szeparatista ellenzék vezetője, Syed Ali Shah Geelani, az „indiai ügynökök tevékenységének” nevezte, akik „ezáltal próbálják meg legitimálni a brutális fellépést a békés tüntetőkkel szemben.”²⁴ A gyanúsítások ellenére július 31-én Karimabad községben szervezett békés tüntetésen pár ezren gyűltek össze a „Kasmírért meghalt mártírok” temetőjénél. A szervezők maguk igyekeztek gondoskodni az esemény szabályozható kereteken belül tartásáról, a pakisztáni zászlók és az India-ellenes mottók hangoztatása ellenére a megemlékezés nyugodt keretek közt zajlott le.²⁵

²² Május 27-i beszámoló szerint: J&K infiltration, attacks surge, so does number of terrorists killed, [online], 2016. 05. 27. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 11. 27.] és *Minister of State in the Ministry of Home Affairs, Shri Hansraj Gangaram Ahir's answer to Rajya Sabha*, 2016. 07. 27. (Question 1098, Session 240.).

²³ Collect rice, essentials for needy at Masjids: Azadi camp, [online], 2016. 07. 21. Forrás: Kashmirreader.com [2016. 11. 27.].

²⁴ Curfew Remains in Force in Two Kashmir Districts, [online], 2016. 07. 30. Forrás: Naradanews.com [2016. 12. 01.].

²⁵ When Kareemabad hosted pro-freedom rally with 100-quintal-milk, fruits, Tehri and much more, [online], 2016. 08. 02. Forrás: Kashmirobserver.net [2016. 12. 01.].

Más források arról számolnak be, hogy a térségben szervezett támadások mögötti Lashkar-e-Taiba (LeT) „parancsnoka”, Abu Dujana²⁶ személyesen is részt vett a megemlékezésen.²⁷

Mindezen eseményekkel párhuzamosan Dzsammu és Kasmír főminisztere, Mehbooba Mufti több lépést is tett saját hatáskörében, amelyekkel a zavargásokat próbálta csillapítani. Közigazgatási vezetőket helyezett át, illetve váltott le, valamint a béke szükségességére felhívó nyilatkozatot adott ki, amelyben mind a szeparatistákat, mind a központi hatalmat és koalíciós partnerét bírálja a kialakult helyzetért. Bár a miniszter asszony rendelkezik a legnagyobb támogatással a helyi törvényhozásban, folyamatosan vesztett hitelességéből mind a helyiek, mind a központi kormány szemében.²⁸

Augusztusban a tüntetések a korábbiakhoz hasonló módon zajlottak. Sztinagarban több kormányzati épületre is Molotov-koktélt dobtak. A hónap első napján adott ki nyilatkozatot Syed Salahuddin, a pakisztáni bázisú, kasmíri szeparatista és terrorista szervezeteket összefogó Egyesült Dzsihad Tanács (*United Jihad Council – UJC*) vezetője. Többek között felszólította Pakisztán vezetését minden diplomáciai és gazdasági kapcsolat megszakítására Indiával, valamint az ország vezetőinek kitiltására, a következő napokban és novemberben esedékes SAARC-találkozón²⁹ való részvételük megghiúsítására.³⁰ Az UJC a pakisztáni dzsihadista sejtek ernyőszervezeteként nemcsak a kasmíri vezetésnek jelent problémát: sokszor a pakisztáni kormányzattal is szembehelyezkedik, és bár a Tanács köti össze a dzsihadista sejteket a rawalpindi katonai vezetőkkel, viszonylag nagy önállósággal és magasabb szintű politikai szempontokat figyelmen kívül hagyva cselekedhetnek.

A pakisztáni kormányzat természetesen nem engedett az UJC zsarolásának, mint ahogy nem foglalkozott az indiai belügyminiszter, Rajnath Singh augusztus 4-i látogatása ellen szervezett tüntetésükkel sem. A miniszter ugyanis a fenyegetések ellenére részt vett a belügyminiszteri találkozón, bár a felszíni szívéllyességet és vendégszeretetet beárnyékolta a kasmíri kérdés megoldatlansága.³¹ A SAARC-együttműködés keretein belül megrendezett csúcson nem került sor személyes, négy szemközti találkozóra a két miniszter között, azonban Singh beszédében a leghangsúlyosabb szerepet a terrorizmus elleni küzdelem és a terrorizmust támogató országok elítélése kapta,³² reagálva a pakisztáni elnök korábbi megszólalására, aki a lelőtt Burhan Wanit mártírnak nevezte.³³

Bár a szeparatista vezetők házi őrizetben – vagy a JKLF vezetőjéhez, Yasin Malikhoz hasonlóan, az ország számos börtöneinek egyikében – voltak, fontos szereplőivé váltak

²⁶ Abu Dujana 2015 óta a LeT kasmíri vezetője, a pakisztáni bázisú terrorszervezet akcióinak végrehajtását irányítja.

²⁷ Kashmir protests: LeT commander 'attends' Pulwama gathering, [online], 2016. 08. 01. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 01.].

²⁸ Ez októberben odáig jut, hogy a miniszterelnök már nem vele, hanem az ellenzék vezetőjével, Omar Farooq Abdullahal tárgyal a rendezésről: Farooq Abdullah Meets PM Modi, Wants Dialogue with All „Stakeholders”, [online], 2016. 10. 28. Forrás: Ndtv.com [2016. 12. 01.].

²⁹ South Asian Association for Regional Cooperation.

³⁰ Salahuddin Urges Pakistan to Snap Ties with India, [online], 2016. 08. 01. Forrás: Kashmiobserver.net [2016. 12. 01.].

³¹ After SAARC Meet, Rajnath Singh Skips Lunch Hosted By Pakistan Home Minister, [online], 2016. 08. 04. Forrás: Ndtv.com [2016. 12. 03.].

³² Rajnath Singh in Pakistan: Full text of Home Minister's SAARC speech, [online], 2016. 08. 04. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 03.].

³³ Rajnath Singh at SAARC: Terrorists can't be eulogised as martyrs, [online], 2016. 08. 05. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 03.].

a mindennapi eseményeknek. Szimbolikus cselekedeteikkel, békés tüntetések szervezésével (amelyek rendszerint erőszakba torkollanak) és sokszor a szeparatista vélemények és követelések hatalom felé közvetítésével tettek kísérletet a közbeszéd irányítására és – a BJP korábbi miniszterelnöke, Atal Bihari Vajpayee szavaival élve – a szívek megnyerésére.

Augusztus 5–6-án újabb halálos áldozatai voltak az összecsapásoknak. Ezek nyomán újra leállították a mobilkommunikációt, amelynek korlátozását korábban a javuló közbiztonságra hivatkozva feloldották. A rendőrség nyilatkozata szerint augusztus 6-án alapos és kiterjedt műveletekbe kezdtek az utóbbi hónap tüntetései és erőszakcselekményei felderítésére.³⁴ A házkutatások és letartóztatások célja a nyilatkozat szerint azoknak a bűnözőknek a felelősségre vonása, akik közintézményeket, köztük több rendőrállomást és kormányzati épületet felgyújtottak vagy megrongáltak, valamint két rendőr haláláért és több ezer rendőr sebesüléséért felelősek. A nyilatkozat azonban, bár említést tesz a tüntetések áldozatairól, akik száma jelenleg ekkor 57 halottra és több mint 9000 sebesültre tehető, kifejezetten a tüntetők elleni eljárások megindítását jelentette, míg a biztonsági erők felelősségre vonására a hatályos AFSPA miatt korlátozottan van csak lehetőség. A mérsékelt ellenzéki vezető, Omar Abdullah – korábbi főminiszter a Nemzeti Konferencia színeiben – nyilatkozatot adott ki, amelyben a központi kormányzatot támadta arroganciája és figyelmetlensége miatt. Megszólalása szerint a Legfelsőbb Bíróságnak készített jelentés félrevezette a bírákat, amikor a helyzet javulásáról számolt be: a jelentés elfogadása utáni napon ugyanis hárman veszítették életüket a rendőri fellépés következtében.³⁵

Második szakasz: eszkaláció

Az előző hónap végére úgy tűnhetett, valamelyest sikerült konszolidálni a helyzetet a völgyben. A kirobbanáskor tapasztalható állapothoz képest valóban bizonyos mértékben mind az incidensek, mind az áldozatok száma csökkent. Ám az augusztus 6-át követő napokban újra kiéleződtek az ellentétek, és ennek, a korábbi szakasztól eltérően, jelentős fegyveres vonzata is lett. Augusztus 7-én csak két tüntetés volt, azonban több rendőrállomásra is gránátot vagy Molotov-koktélt hajítottak. A szeptember 6-ig terjedő időszaknak tehát a fegyveres agresszió, a fegyverszüneti egyezmény többszöri megszegése, egy, a Lashkar-e-Taibához tartozó mudzsahed vallomása, a két állam függetlenségének évfordulója, valamint a szeptember eleji többpárti delegáció érkezése voltak a fő mozzanatai.

Miután a rendőrség egy hullámban több száz embert tartóztatott le, növekedett a fegyveres terrorcselekmények száma Kasmírban. Nyolcadikán három határőr és egy behatoló veszítette életét tűzharcban az ellenőrzési vonal mentén, Kupwara körzetben. Hasonlóképpen nőtt az összecsapások száma a rendőri erők és a fiatalok közt a nagyobb városokban: a rendfenntartók éles lőszer helyett sörétet és könnygázt vetettek be a tömeg feloszlására. Bár a nappali órákra megnyitották a Szingart Dzsammual összekötő

³⁴ 3329 police, CRPF men injured in 1018 incidents of violence, [online], 2016. 08. 07. Forrás: Risingkashmir.com [2016. 12. 03.].

³⁵ Omar disappointed at New Delhi's apathy towards grave situation in Kashmir, [online], 2016. 08. 06. Forrás: Kashmir-reader.com [2016. 12. 03.].

autópályát, a helyi kormány felkérésére azt a hadsereg ellenőrzi, és éjszakára újra lezárták, a többi fő közlekedési lehetőséget továbbra is szigorúan korlátozták.³⁶

Augusztus 10-én két, minden szempontból különböző megnyilvánulás látott napvilágot. Az egyik Navaz Sarif pakisztáni miniszterelnök levele az Egyesült Nemzetek Szervezetének,³⁷ aki „mint pakisztáni miniszterelnök, kötelességének érzi felemelni hangját az elnyomott kasmíriakért”. A miniszterelnök levelében a rendőri akciókat „állami terrorizmusnak” bélyegezte, amely szerinte abból a tévhitből fakad, hogy Kasmír India belügye – ennek a véleménynek később Pakisztán indiai nagykövete is hangot adott. A kísérlet azonban, hogy „minden követ megmozgatva” nemzetköziesítsék a konfliktust, alig egy héttel később zsákutcába jutott: az ENSZ emberi jogi megfigyelőit se Azad Kasmírba, se Dzsammu és Kasmírba nem engedték be a hatóságok.³⁸

A másik fontos esemény Bahadur Alihoz – más néven Saifullah –, a Lashkar-e-Taiba július 25-én elfogott tagjához kötődik.³⁹ A fegyveres aktivista élő adásban nyilatkozott a Times televíziós csatornáján, miután a NIA (*National Investigation Agency*) kihallgatta. A vallomás alapján a hatóságok pontos információkhoz jutottak az ellenőrzési vonal északi szakaszán létező behatolási útvonalokról, a hozzá hasonló mudzsahedek kiképzéséről és tartózkodási helyéről Pakisztánban.

Tizenkettedikén, a pénteki imát követő órákban – a korábbi hetekhez hasonlóan – erőszakos demonstrációkra került sor, rendőrök csaptak össze a tüntetőkkel Srinagarban és Budgam körzetben: több százan megsebesültek. Napközben egy fegyveres merényletben egy rendőrtiszt és egy civil vesztette életét Kulgam körzetben⁴⁰ – ez volt az első, rendőröket erő sikeres fegyveres merénylet az egy hónapja tartó zavargások során.

Augusztus 14-e és 15-e, Pakisztán és India függetlenségi napja ebben az évben sem hozott enyhülést. Navaz Sarif a napot a „kasmíri függetlenségnek” szentelte,⁴¹ Narendra Modi pedig kemény szavakkal bírálta őt és Kasmír-politikáját, különösen „Azad Kasmír” helyzetével kapcsolatban⁴² – amit szokatlan harciassággal Dzsammu és Kasmír negyedik részének nevezett. Beszédében ezek mellett egy 800 milliárd rúpiás fejlesztési csomagot is ígért a zavargások dúlta szövetségi államnak, valamint ígéretet tett a rendvédelmi erők bővítésével munkahelyek teremtésére is. A két miniszterelnök nyilatkozathaborúja közben a völgyben újabb összecsapásokra került sor: öt fegyveres behatoló az ellenőrzési vonal

³⁶ Restrictions continue in Kashmir with heavy security deployment, [online], 2016. 08. 09. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.].

³⁷ Obligated to raise voice for ‚oppressed’ Kashmiris: Sharif, [online], 2016. 08. 10. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.], valamint

Pr No. 83 Prime Minister Writes Letters To Un Secretary General & Un High Commissioner For Human Rights Islamabad: August 9, 2016, [online]. Forrás: Press Information Department, Government of Pakistan [2016. 12. 04.].

³⁸ Zeid urges India and Pakistan to grant independent observers access to Kashmi, [online], 2016. 08. 17. Forrás: Ohchr.org [2016. 12. 04.].

³⁹ LeT terrorist Bahadur Ali reveals points of infiltration, [online], 2016. 08. 12. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.] valamint:

Captured terrorist says LeT, Pak orchestrating Kashmir unrest, [online], 2016. 08. 10. Forrás: Defence.pk [2016. 12. 04.].

⁴⁰ Militants kill policeman, civilian in Kashmir, [online], 2016. 08. 13. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.].

⁴¹ Nawaz Sharif vows to support Kashmiris’ freedom struggle, [online], 2016. 08. 16. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 05.].

⁴² Modi’s speech at all party meeting on Jammu & Kashmir, [online], 2016. 08. 12. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 05.].

mentén, Uri közelében, a hadsereggel folytatott tűzharcban, Srinagar belvárosában pedig egy rajtaütésben egy CRPF-parancsnok és több terrorista veszttette életét.⁴³

A függetlenség napját követő napokban sem hagytak alább a zavargások: 16-án Anantnag körzetben egy katonai bázis kerítésén átmászni próbáló demonstrálóval végzett a bázis személyzete, Budgam körzetben pedig a rendőrség fellépése nyomán további öten veszttették életüket. Az előző napi, Uri közeli akció után 17-én újabb rajtaütésre került sor az oda vezető úton: két katona és egy rendőr veszttette életét.⁴⁴ Tizenkilencedikén további támadás történt Kupwara körzetben, azonban a hadsereg sikeresen visszaverte a behatolókat. Ugyanezen a napon nyomozás indult a hadsereg tagjai ellen egy tanár meggyilkolása ügyében.⁴⁵ Bár utóbbi tekintetben viszonylag egyedi esetről van szó, a lakosság elégedetlenségében nagy szerepet játszott a katonaság mentessége a felelősségre vonástól, így ez és a hasonló lépések (amennyiben nem csak látszatintézkedések) bizalmat ébreszthetnek a helyiekben a kormányzat iránt. Ez pedig nélkülözhetetlen lenne a párbeszédhez. A nap fejleménye továbbá, hogy kormányzati felkérésre és a biztonság hiányára hivatkozva az üzemanyag-szállító cégek felfüggesztették munkájukat.⁴⁶

India külügyi államtitkára augusztus 19-én levélben fordult pakisztáni kollégájához, amelyben öt pontban rögzítette a Kasmírról való tárgyalás alapjait. Az öt pont: a kasmíri zavargások támogatásának elvetése; Dawood Ibrahim, Masood Azhar és Hafiz Saeed kiadása; és a Pakisztán által megszállt Kasmír kiürítése.⁴⁷ A levél a 24-én megrendezendő találkozó⁴⁸ előfeltételeként látott napvilágot, majd – mivel Pakisztán számára elfogadhatatlanok voltak – a találkozó lemondásához vezettek. Sartaj Aziz, Navaz Sarif nemzetbiztonsági és külügyi tanácsadója sajtóközleményt adott ki, amelyben elítélte Indiát a megbeszélés ellehetlenítéséért és amiért nem hajlandó tárgyalásokat folytatni más kérdésekről az öt feltétel teljesüléséig. A tanácsadó szerint Újdelhi számára előnyösek a terrortámadások, hiszen ezekre hivatkozva fenntarthatja tárgyalási pozícióit, míg ő maga a terrorizmus támogatásával gyengíti Pakisztánt – „az erről rendelkezésre álló dokumentumokat mind az indiai félnek, mind az ENSZ főtitkárának eljuttatja a Külügyminisztérium”, áll a nyilatkozatban⁴⁹ – ennek azonban nincs nyoma.

A központi kormány pénzügyminisztere, Arun Jaitley látogatást tett Dzsammuban, ahol elítélte a tüntetéseket és kiemelte a miniszterelnök három prioritását a régióval kapcsolatban: nincs kompromisszum a biztonsági és integritási kérdésekben; a szükséges és azonnali fejlesztések, amit „a korábbi kormányok megtagadtak”; és Dzsammu, a BJP bázisa, kitüntetett pozíciója.⁵⁰ A második miniszter, aki a régióba érkezik, ragaszkodva a központi narratívához Pakisztán által szított proxyháborúnak titulálta a zavargásokat.

⁴³ CRPF commandant Pramod Kumar martyred in Srinagar encounter, [online], 2016. 08. 15. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 05.].

⁴⁴ Terror attack in Kashmir: 2 Army men, 1 cop killed, [online], 2016. 08. 17. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 05.].

⁴⁵ Curfew, protest shutdown continues in Kashmir, [online], 2016. 08. 19. Forrás: India.com [2016. 12. 11.].

⁴⁶ Fuel Crisis Loom Large as Tanker Drivers go on Strike, [online], 2016. 08. 20. Forrás: Jammu-kashmir.com [2016. 12. 12.].

⁴⁷ India draws clear red line for Pakistan, 5-point agenda for talks, [online], 2016. 08. 19. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 12.].

⁴⁸ Pakistan insists on Kashmir talks, [online], 2016. 08. 20. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 12.].

⁴⁹ At 11th hour, NSA talks called off, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Tribune.com.pk [2016. 12. 12.].

⁵⁰ Pakistan fuelling J&K unrest: Jaitley, [online], 2016. 08. 22. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 12.].

Eközben újabb tüntetési hullámot váltott ki egy fiatal halála, akit egy könnygázgránát talált el 21-én.⁵¹ A másnapi temetési ima szintén a központ elleni demonstrációvá alakult, amelyen több ezren vettek részt, és több százan megsebesültek.

Huszonkettedikén egy helyi ellenzékiekből álló csoport Omar Abdullah vezetésével találkozott a miniszterelnökkel Újdelhiben. A csoport felvetésére, amely szerint politikai megoldásra van szükség a kasmíri tüntetések megfékezésére, Narendra Modi pozitívan reagált,⁵² bár nyilatkozatában a Nemzeti Kongresszus vezetője bírálta a pénzügyminiszter előző napi beszédét. Emellett felháborodást váltott ki az ellenzékben a kasmíri főminiszter asszony nyilatkozata, aki szerint a jelenlegi állapotok kialakulása egy bizonyos kisebbség műve, akik ebből hasznot húznak, miközben a kasmíriak 95%-a békét akar.⁵³ Omar Abdullah elítélte a miniszter asszonyt, aki szerinte nincs tisztában a valósággal, ha a saját jogaikért küzdő állampolgárokat semmibe veszi. Ezek az események egyre erősebben utaltak arra, hogy a főminiszter asszony szerepe a völgy életében eljelentéktelenedett,⁵⁴ azonban az évtizedes klisék ismételtetésével ezt az ellenzék nem tudta a saját javára fordítani.

A folyamatos tüntetések mellett a rendőrség egyre több eljárást indít tüntetőkkel szemben, akiket alkotmányellenes bűncselekményekkel vádolnak. 381 személy ellen 537 ügyben indult eljárás, akik főleg a rendőrséggel összecsapó, agresszív demonstrálók közül kerültek ki⁵⁵ – fontos azonban megjegyezni, hogy rendőri személyek ellen mindössze két esetben indult vizsgálat az elmúlt másfél hónapban.

Rajnath Singh belügyminiszter augusztus 24-i látogatása nem hozott sok változást a völgy mindennapjaiba. A miniszter tárgyalta a helyi kormánnyal, gazdasági érdekképviseleti szervezetekkel, valamint ígéretet tett a sörét mint tömegoszlató eszköz lecserélésére – amin már hónapok óta dolgoztak a minisztériumában. A rendfenntartói tevékenység kíméletlensége révén szimbolikus tartalommal telítődött a söréthatás – az egész világot bejárták a sörét okozta sebesülésektől szenvedő vagy azoktól megvakult fiatalok képei. A tárgyalásokat több gazdasági és érdekképviseleti szervezet is bojkottálta, annak ellenére, hogy a miniszter „bármivel hajlandó tárgyalni, akik elfogadják az három kasmíri alapelvet”.⁵⁶ Ugyanezen a napon a Tehreek-ul-Mujahideen pakisztáni bázisú milícia tagjai gránátot hajítottak rendőrök közé, és tizenheten megsérültek. Ezt követően a biztonsági erők tüzet nyitottak a tüntetőkre, sokakat megsebesítve.⁵⁷ A milícia nyilatkozata jól mutatja a helyzet ellentmondásosságát: nem támadhatnak a rendőrökre a tüntetők közül, ugyanis a reakció a védelmükbe vett civilek életébe is kerülhet, ami számukra presztízavesztéssel járhat. Viszont ebben az esetben a legbiztosabb lehetőségeket nem használnák ki a rendőri

⁵¹ Uo.

⁵² PM admints development alone will not resolve J&K issue: Omar Abdullah, [online], 2016. 08. 22. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 12.].

⁵³ Kashmir unrest was 'pre-planned', only handful involved: CM Mehbooba Mufti, [online], 2016. 08. 22. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 12.].

⁵⁴ Kashmir unrest: Narendra Modi-Omar Abdullah teamwork makes CM Mehbooba Mufti look weak, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Firstpost.com [2016. 12. 14.].

⁵⁵ Over 500 cases against 'rioters' in south Kashmir during unrest, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Tribuneindia.com [2016. 12. 12.].

⁵⁶ Rajnath promises alternative to pellet guns, says he is willing to talk to all, [online], 2016. 08. 25. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 15.].

⁵⁷ 17 security men hurt as militants hurl grenades, [online], 2016. 08. 25. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 15.].

erők elleni támadásokra – e két dimenzió mentén formálódott tehát a fegyveres ellenállók taktikája, amely végül megegyezést eredményezett a fegyveres szeparatisták között abban, hogy a civilek érdekében a tüntetések és tömeges megmozdulások helyszínén nem támadnak rendőrökre.

Huszonötödikén került nyilvánosságra a NIA egyik nyomozása, amelyben a terroristák finanszírozását követték nyomon.⁵⁸ Ezek szerint a finanszírozó szervek civilek bankszámláit használták határon túli ügynökeik finanszírozására, így azok nem kelthették fel a biztonsági szolgálatok figyelmét – adott esetben a tulajdonosét sem. A nyomozásban kivizsgált 22 bankszámla alapján akár 800 millió rúpiával is támogathatták az indiai terrorista sejtetket a határon túlról az elmúlt 8 év folyamán. Egy nappal később a hírszerző szolgálatok egy 400 személy nevét tartalmazó listát adtak át a helyi rendőrségnek, amelyen a megfigyelés alatt álló szeparatista vezetők és terrorista sejtek felszíni ügynökei szerepeltek.⁵⁹ 2010-ben, a fellángoló ellentétek idején kritikusként bizonyult a tüntetőket mobilizáló személyek le tartóztatása, amely ellehetlenítette a további tüntetések szervezését.

Umar Farooq mirwaiz⁶⁰ szerint politikai megoldásra van szükség a völgyben, hiszen a probléma is politikai jellegű.⁶¹ a lakosság a központot nem saját kormányának, hanem elnyomó hatalomnak érzékeli. Ezzel szemben Syed Ali Shah Geelani már függetlenséget hirdet, amit a kasmíriak érnek el, de Pakisztán jóindulatával és együttérzésével.⁶² A két nyilatkozatban is megfigyelhető, hogy az APHC szárnyai között is komoly nézeteltérések vannak a célokról és eszközökről. Ugyanez igaz a megválasztott képviselőkre és a kormányzó szövetségre, ahol az AFSPA megítélése áll a viták középpontjában: a PDP eltörölné, a BJP viszont azzal érvel, hogy ez az egyetlen akadálya annak, hogy egyes terrorista elemek leváltsák a megválasztott vezetőket és egy vahabita teokráciát alakítsanak ki Kasmírban.⁶³

A hónap végén tartották a második amerikai–indiai stratégiai és kereskedelmi tárgyalássorozatot, amelyen az Egyesült Államok és India kül- és védelmi miniszterei egyeztettek különböző kérdésekben. Az ezt követő sajtótájékoztatón mindkét washingtoni megbízott támogatásáról biztosította Indiát és bírálta Pakisztánt, amit egy 300 millió dolláros segélycsomag visszavonásával is nyomatékosítottak.⁶⁴ A találkozó eredménye volt továbbá, hogy a két fél megállapodott egy trilaterális, Afganisztánt is bevonó terrorizmus elleni megbeszélésről az ENSZ Közgyűlés idejére.⁶⁵ A tény, hogy Pakisztán bevonása fel se merül, annak a jele, hogy minden erőfeszítése ellenére elszigetelődött a nemzetközi porondon, ami óriási fordulatot jelzett az Egyesült Államok Dél-Ázsia-politikájában.

⁵⁸ 22 bank accounts in S Kashmir under NIA lens for terror funding, Hizb links, [online], 2016. 08. 26. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 15.].

⁵⁹ Government to crack down on 400 J&K ‚troublemakers‘, [online], 2016. 08. 27. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 15.].

⁶⁰ A mirwaiz a kasmíri szunnita muszlimok spirituális vezetője, a szrinagari dzsámi imámja.

⁶¹ Leaders, separatists talk of ‚haste, ambiguity‘ in govt’s Kashmir action plan, [online], 2016. 08. 27. Forrás: Hindustan-time.com [2016. 12. 15.].

⁶² Pakistan a friend, India occupying force: Kashmir separatist leader Geelani, [online], 2016. 09. 09. Forrás: Hindustan-times.com [2016. 12. 15.].

⁶³ PDP-BJP on the rocks as Centre’s talks tough on separatists, Afspa, [online], 2016. 09. 09. Forrás: Hindustantimes.com [2016. 12. 15.].

⁶⁴ US backs India plea for Pak. action, [online], 2016. 08. 31. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.].

⁶⁵ Pakistan gets a US-India smackdown amid Kashmir unrest, [online], 2016. 08. 31. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.].

Szeptember beköszöntével, még a delegáció érkezése előtt újabb komoly problémákkal nézett szembe a völgy. A több mint 50 napja tartó sztrájkok és hatósági korlátozások 64 milliárd rúpiás kárt okoztak augusztus végéig a gazdaságnak, ami a teljes kasmíri gazdaság majdnem egyhatoda.⁶⁶ Az úthasználat korlátozásai a gyümölcsstermesztőket is ellehetetlenítik, akik képtelenek eladni és elszállítani az áruikat, így további veszteségek várhatók a következő hónapban.⁶⁷

Szeptember harmadikán Modi miniszterelnök interjújában Kasmírt alapvetően társadalmi problémaként jelölte meg, ami csak külső hatások által nyer politikai színezetet.⁶⁸ Ennek értelmében a megoldást a fejlesztés (*vikas*) és a bizalom (*vishwas*) fogja jelenteni. Elmondása szerint a negyedikén megérkező delegáció célja is elsősorban a bizalomépítés a helyi érdekképviselőkkel, ahogy minden korábbi kormánynak is elsődlegesen ez volt a feladata. Eközben az APHC keményvonalas oldala nyilatkozatában haszontalannak bélyegezte a delegáció látogatását, és a tárgyalások bojkottálására szólította fel az érdekképviselői szervezeteket.⁶⁹ Felhívása nyomán a helyi kereskedelmi és az ügyvédi kamara is bejelenti távolmaradását, azonos okokra hivatkozva.⁷⁰

A delegációt az egész völgyre kiterjedő tüntetésekkel fogadták, amelyekben több mint százán megsebesültek.⁷¹ A két miniszter által vezetett küldöttség azzal a céllal érkezett Kasmírba, hogy a lehető legszélesebb körű tárgyalásokat folytassák a helyi érdekképviselőkkel.⁷² Ennek érdekében Mufti főminiszter asszony mint pártja elnöke meghívta az APHC, a JKLF és a JeI (*Jamat-e-Islami*) tagjait is a párbeszédre⁷³ – sikertelenül: a meghívás egyetlen hozadéka az ellenzéki Nemzeti Kongresszus bírálata volt. A CPI (*Communist Party of India*) és az AIEIM (*All India Majlis-e-Ittehadul Muslimeen* – haidarábádi bázisú, muszlim identitású országos párt) képviselői megpróbálták felvenni a kapcsolatot a szeparatistákkal, azonban minden esetben elzárkóztak előlük.⁷⁴ A látogatás eredményeként korlátozták a sörét használatát, valamint újfajta, kevésbé veszélyes lövedékeket is bevezettek.⁷⁵ Rajnath Singh belügyminiszter üdvözölte a tárgyaláson részt vevő mintegy 30 szervezet erőfeszítéseit a megoldás elősegítése érdekében, és újból a három kasmíri alapelvre hivatkozva bírálta a szeparatista vezetőket, akik – bár látványosan ez volt a delegáció fő célja – nem voltak hajlandók tárgyalóasztalhoz ülni.⁷⁶

⁶⁶ Kashmir's economy takes a blow, [online], 2016. 08. 27. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.].

⁶⁷ Violence in JK valley bruises Kashmiri apple, [online], 2016. 09. 03. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.].

⁶⁸ Vishwas key to solving J&K issue: PM, [online], 2016. 09. 03. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.].

⁶⁹ Syed Ali Geelani calls all-party delegations visit to Kashmir meaningless, [online], 2016. 09. 03. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.].

⁷⁰ Curfew, shutdown in Kashmir for 57th day, [online], 2016. 09. 03. Forrás: India.com [2016. 12. 21.], valamint: Kashmir lawyers not to meet all party delegation, [online], 2016. 09. 04. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.].

⁷¹ Over hundred injured in Kashmir as police paramilitary try to foil rallies, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 21.].

⁷² All-party delegation in Kashmir on mission to restore peace, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.].

⁷³ Jammu & Kashmir CM Mehbooba Mufti invites separatist for talks with all-party team, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.].

⁷⁴ Kashmir parties pitch for talks with all stakeholders, [online], 2016. 09. 05. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.].

⁷⁵ Chilli-filled grenades to replace pellet guns, [online], 2016. 09. 06. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.].

⁷⁶ All-party delegation ends J&K visit without breakthrough, [online], 2016. 09. 06. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.].

Harmadik szakasz: a válság kiterjedése

A tanulmány által vizsgált utolsó szakasza a 2016-os eseményeknek a konfliktus kiteljesedését és a súlypontnak a belpolitikairól a nemzetközi politikai térre történő áthelyeződését jeleníti meg. A hónap második felében Pakisztán és India sokadjára került a fegyveres konfliktus határára az uri katonai bázis elleni támadás és az indiai hadsereg megelőző csapásait követően. Szintén ebben a hónapban zajlott az ENSZ Közgyűlése New Yorkban, amelynek ugyan közvetlenül kevés hozadéka volt, azonban rávilágított a konfliktus nemzetközi megítélésére, az egyes államok hozzáállására – India dominanciáját jelezve diplomáciai téren is.

A delegáció távozását követő napokban ketten még sörét okozta sebesülésekben veszítették életüket, és folytatódtak a tüntetések. Azonban 10-én a vezérkari főnök, Dalbar Singh tábornok látogatását követően a hadsereg felkészül a déli kerületek átfésülésére és a rend, a közigazgatás visszaállítására.⁷⁷ A lépés sok kritikát váltott ki, főleg a hadseregnek az az alapvetően közigazgatási, rendfenntartói feladatokba való esetleges beavatkozását illetően, azonban a nyilatkozatból egyértelműen kiderült, hogy a hadsereg kizárólag a terroristák felkutatásában és ártalmatlanításában, valamint kiemelt fontosságú épületek őrzésében vállal szerepet. Önkorlátozása a bizalom erősítését szolgálta a lakosság körében, akik számára a katonai egyenruha összefonódott az erőszakkal és az elnyomással. Visszatekintve, ahogyan a tüntetések folyamán, úgy a fegyveres csoportok kiszorítása során is sikeres volt a hadsereg részvétele.⁷⁸

Szeptember 11-én kereskedelmi kérdésekben is összecsapásra került sor a két szemben álló hatalom közt. Pakisztán a hírek szerint ugyanis megakadályozta az afgán áruk Indiába a Wagah melletti határátkelőnél,⁷⁹ aminek biztosítására szerződésben kötelezettséget vállalt – válaszul Kabul Iszlámábád Közép-Ázsia felé irányuló kereskedelmének ellehetetlenítését helyezte kilátásba. A pakisztáni fél tagadta, hogy erre felhatalmazást adott volna a határőreinek. A konfliktus nem eszkalálódott tovább, a kereskedelmi folyosó rövidesen zavartalanul üzemelhetett, a csörte vesztesének mégis Pakisztán tekinthető, amelynek ezúttal „két tűz közé szorulva” kellett érdekeit érvényesíteni, miután Afganisztánnal szemben is defenzívába kényszerült.

Tizenharmadikán vette kezdetét az áldozati fesztivál, a kasmíri muszlim közösségek legfontosabb ünnepe. A szeparatista vezetők tüntetésre szólítottak fel, ezek nyomán a hatóságok nem oldották fel a kijárási tilalmat, így az ünnep sem hozott változást – és évtizedek óta először erőszakba torkollott. A vallási szertartások után több helyen az utcákra vonultak, az összecsapások során ketten életüket veszítették, többen megsebesültek.⁸⁰ Tizennegyedikéig 85-re nőtt a zavargások halálos áldozatainak száma, a szertartásokat követően tüntetők újabb közintézményeket támadtak meg, iskolákat gyújtottak fel.

Az ünnepet követő napokban újabb tömeges letartóztatásokra került sor, körülbelül 60 személyt tartóztattak le vagy vettek őrizetbe 16-án, köztük az emberi jogi aktivistát,

⁷⁷ Army strength to go up in south Kashmir, [online], 2016. 09. 10. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 02.].

⁷⁸ Lt Gen (Retd) Syed Ata HASNAIN: An Opportunity to Bring Heart Back to Kashmir, [online]. Forrás: Ipcs.org [2017. 02. 10.].

⁷⁹ Will close Pakistan's transit route if not allowed to use Wagah border to trade with India: Ashraf Ghani, [online], 2016. 09. 11. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2017. 01. 27.].

⁸⁰ Kashmir Valley remains shut for 68th day, [online], 2016. 09. 14. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.].

Khurram Parvez.⁸¹ Parvez az AFAD (*Asian Federation Against Involuntary Disappearances*) emberi jogi szervezet elnöke, amelynek jelentős szerepe volt a felkelés áldozatai maradványainak felkutatásában, valamint egy évtizede aktívan küzd a rendőri túlkapások és erőszak minden formája ellen. Korábban Parvez a hatóságok – érvényes okiratai ellenére – megakadályozták a kiutazásban, így nem tudott részt venni az UNHRC (*United Nations Human Rights Council*) svájci ülésén. A rendőrség a PSA értelmében másnap szrinagari lakásán tartóztatta le az ismert aktivistát a „zavargások szításáért”. Szabadon engedésére csak november 30-án került sor az ENSZ többszöri közbenjárására.⁸²

Szeptember 18-án hajnalban négy pakisztáni illetőségű fegyveres – feltehetően a JeM (*Jaish-e-Mohammad*) tagjai – támadást intézett az uri katonai bázis ellen: 18 katonát megöltek, mielőtt ártalmatlanították őket.⁸³ Ez volt évtizedek óta a legtöbb áldozattal járó támadás katonai célpontok ellen. Narendra Modi miniszterelnök nem nevezte meg ugyan Pakisztánt, de nyilatkozataiban utalást tett rá, miként arra is, hogy nem maradhat büntetlenül a támadás. Rajnath Singh belügyminiszter elhalasztotta találkozóját moszkvai és washingtoni kollégájával, és válságülésre hívta össze minisztériuma vezetőit.⁸⁴

Részben a kormány ígéreteinek megfelelően, részben az uri támadásra reagálva, huszonegyedikén tízezer különleges rendőrtiszt kiképzését és foglalkoztatását rendelte el az indiai belügyminisztérium Kasmírban.⁸⁵ A programnak két célja van: egyrészt növelni a foglalkoztatottságot és megélhetést biztosítani különösen a könnyen radikalizálható és mobilizálható kasmíri fiataloknak, másrészt az előzőből és a megnövekvő rendőri jelenlétből adódóan a biztonság garantálása a völgyben. Syed Ali Shah Geelani bojkottra való felszólítása ellenére a helyi fiatalok közül több ezren jelentkeztek már az állásokra. A program keretei közt képzési lehetőségekkel együtt további munkahelyeket is teremtenek a régióban. Bár úgy tűnik, a lépéssel sikerült megszólítani a völgy háborgó lakosságát, azonban a program sikere – mindkét cél tekintetében – csak évek múltán lesz látható. Egyesek szerint azonban a helyiek nagyobb mértékű bevonása a rendfenntartásba komoly kockázatot jelenthet a bizalmas információk biztonságát illetően, és így a biztonsági erők tagjainak és a völgy lakóinak életére is.⁸⁶

Az ENSZ Közgyűlésének 71. ülésén Navaz Sarif Kasmírt és a terrorizmust emelte ki beszédében, mindkét területen az ENSZ közbenjárását indítványozva. Beszédében Burhan Wanit mártírnak, míg a halálát követő tömegmegmozdulásokat intifádának nevezte. A szervezet főtitkára szerint azonban a vitatott terület ügye bilaterális kérdés, amivel sem Pakisztán nemzetköziesítő törekvéseit, sem India ezt belügyi kérdésként kezelő magatar-

⁸¹ India: Kashmir police arrest activist Khurram Parvez, [online], 2016. 09. 16. Forrás: Aljazeera.com [2017. 01. 27.].

⁸² Kashmir: Human rights activist Khurram Parvez released, [online], 2016. 11. 30. Forrás: Aljazeera.com [2017. 01. 27.], valamint: Release Kashmir right activist from jail: U.N. experts, [online], 2016. 10. 19. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.].

⁸³ 17 soldiers killed as terror struck Kashmir, PM Modi vows action, [online], 2016. 09. 18. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.].

⁸⁴ Rajnath postpones Russia, US visits after Uri attack; holds emergency meeting, [online], 2016. 09. 18. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.].

⁸⁵ Jammu & Kashmir: Centre sanctions additional 10,000 Special Police Officers, [online], 2016. 09. 21. Forrás: Indianexpress.com [2017. 01. 27.].

⁸⁶ Dubious informers may be playing both sides in J&K, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.].

tását nem támogatta – ráadásul nem emelte ki az ügyet a záróbeszédében.⁸⁷ Emellett a pakisztáni miniszterelnök hiába próbált négy szemközt támogatást nyerni ügyéhez, a megkeresett állami vezetők nem támogatták javaslatait. Kivételt képezett ez alól Recep Tayyip Erdoğan török elnök és az azeri képviselő, akik az Iszlám Konferencia Szervezetével (OIC) együttműködve elítélik „az ártatlan kasmíriak megölését” és „az indiai hatóságok túlkapásait”, valamint egy bizottság küldését javasolták Dzsammu és Kasmírba, akik jelentést készíthetnének a jelenlegi állapotokról.⁸⁸ Az OIC, amelynek az ülése a Közgyűléssel egy időben és egy helyen zajlott, szintén sikertelenül kísérelte meg a nemzetközi közösség figyelmét a rendőri erőszakra irányítani.⁸⁹

Szeptember huszonhatodikán kezdődött el Oroszország és Pakisztán első közös hadgyakorlata az utóbbi területén. A két ország viszonyát egészen 2015-ig erősen terhelte a volt hidegháborús szembenállásuk öröksége, azonban a kereskedelmi embargó feloldása óta együttműködésük egyre több területre terjed ki.⁹⁰ India komoly ellenérzéseit fejezte ki a gyakorlattal kapcsolatban, főleg az uri támadás fényében, annak ellenére is, hogy korábbi hírszélésekkel ellentétben a gyakorlat nem terjed ki a Pakisztán által megszállt kasmíri területekre, valamint, hogy India együttműködése Oroszországgal sokkal mélyebb és régebbi eredetű.⁹¹

A két ország viszonyában az újabb fordulópontot a 29-én bejelentett „megelőző csapások” jelentették. A katonai vezetés és a külügyminisztérium közös sajtótájékoztatója szerint aznap hajnalban indiai katonák három kilométeres mélységben behatoltak Pakisztán területére az ellenőrzési vonal mentén, ahol a völgybe beszivárogni készülő terroristák állásait semmisítették meg, több potenciális behatolót ártalmatlanítva.⁹² Iszlámábád tagadta, hogy ilyen akcióra sor került volna: saját tájékoztatója szerint az indiai fél ugyan tűz alá vett pakisztáni állásokat, megszegve a tűzszüneti egyezményt, azonban nem történt behatolás a területére.⁹³ A két oldal egymástól teljesen eltérő narratívákkal állt elő az eseményekkel kapcsolatban, így elkerülhetetlen a kérdés közelebbi vizsgálata. Újdelhi részéről az akciók üzenetértékűek mind a nemzetközi, mind a belpolitikai szinten: Pakisztán számára azt mutatja, hogy képes akár katonai erővel is fellépni a területi integritását veszélyeztető elemekkel szemben, érvényt szerezve azoknak a követeléseinek, amelyeknek nem tudott – és amelyek a tárgyalások alapját jelenthetik. Belpolitikai téren a miniszterelnök a háttérbiztonság garantálásán túl feltehetően a saját támogatói felől érkező nyomást is enyhíteni akarta. Akármelyik indok volt a fő érv az akció mellett, a bejelentést követően a két ország kapcsolata tovább romlott: a diplomáciai képviselőket kölcsönösen kiűrtették, a határ menti atrocitások rendszeressé váltak, Indiában több mint tízezer embert kellett kitelepí-

⁸⁷ Nawaz Sharif rakes up Kashmir at UN, says Burhan Wani symbol of 'Kashmiri intifada', [online], 2016. 09. 22. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2017. 01. 27.].

⁸⁸ Sharif raising Kashmir with all leaders amid isolation fears, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.].

⁸⁹ OIC meet on Kashmir finds support from Turkey, Azerbaijan, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.].

⁹⁰ Russia, Pakistan conduct first-ever joint military drills (PHOTOS), [online], 2016. 09. 27. Forrás: Rt.com [2017. 01. 27.].

⁹¹ No joint military exercise with Pakistan in PoK, Russia clarifies, [online], 2016. 09. 24. Forrás: Indianexpress.com [2017. 01. 27.].

⁹² India's surgical strikes across LoC: Full statement by DGMO Lt Gen Ranbir Singh, [online], 2016. 09. 29. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.].

⁹³ Pakistan captures one Indian soldier at LoC, several others killed, [online], 2016. 09. 30. Forrás: Dawn.com [2017. 01. 27.].

teni a határ menti területekről az incidensek következtében,⁹⁴ és Újdelhi bejelentette, hogy távol marad a XIX. SAARC konferenciáról. Rövidesen Afganisztán, Banglades, Bhután és Nepál is csatlakozott a kezdeményezéshez, ami Pakisztán marginalizálásában egy újabb sikeres diplomáciai lépést jelentett.⁹⁵

Konklúziók

A tanulmány által vizsgált időszak óta a belső feszültségek bár alábbhagytak, de nem szűntek meg a völgyben, miközben India és Pakisztán kapcsolata sem változott jelentősen. November 29-én hajnalban – a pakisztáni vezérkari főnök leváltásának a napján – újabb terrortámadást hajtottak végre a Dzsammu melletti nagrotai katonai bázis ellen, amelyben 7 katona vesztette életét.⁹⁶ A változás a vezérkarban alapot jelenthet a tárgyalásokhoz, ahogyan erre a december elején megrendezett Heart of Asia-konferencián való pakisztáni részvétel is utalt. Amíg az új katonai vezetés berendezkedik, Navaz Sarifnak szélesebb mozgásteret van országa India-politikájában, amelyen keresztül előmozdíthatja a bilaterális kapcsolatok normalizálását, valamint megpróbálhatja annak súlypontját áthelyezni Kasmírról más területekre – bár a tárgyalások célja elsősorban inkább Iszlámábád izolációjának enyhítése lesz.⁹⁷ Újdelhi hozzáállása az esetleges közeledési lehetőségekhez elsősorban attól függ, mennyire képes Pakisztán hatékonyan fellépni a területén működő terrorista szervezetek ellen – ezt előmozdíthatja, hogy a CPEC (*China-Pakistan Economic Corridor* – Kína-Pakisztán Gazdasági Folyosó) építését és működését is akadályozzák ezek a sejték. Ebben a kérdésben megegyezik India és Kína érdeke is, azonban jelenleg nem utal jel arra, hogy a két regionális rivális között ez szorosabb együttműködést fog eredményezni. A folyosó és általa a kínai beruházási pénzek biztosítása ösztönzőleg hathat a terrorizmus elleni küzdelemre, ámbár ennek megvalósulása és eredményei a jelen körülmények között még nem láthatók – ahogy az sem, hogy Pakisztán mennyire lesz elkötelezett az aszimmetrikus konfliktusban kulcsfontosságú mudzsahedek ellehetlenítésében.

Ahogy szeptemberre a társadalmi mozgalmról áthelyeződött a hangsúly a fegyveres ellenállásra, úgy „esett ki” a zavargásoknak a társadalmi mozgalmi bázisa a mindennapi politikaformálásból. Szninagarban, miután a Durbar (a helyi törvényhozó gyűlés) átköltözött a téli fővárosba, abbamaradtak az utcai harcok, feloldották a kijárási tilalmat és helyreállították az iskolák működését. A november 8-án elindított demonetizáció (a központi kormány által kezdeményezett lépés, amely során kivonták a forgalomból az 500 és 1000 rúpiás bankjegyeket) is szerepet játszott az utcai megmozdulások és a terrortámadások visszaszorításában: a döntés első számú célja a terrorizmus finanszírozásának felszámolása volt.⁹⁸ A nyugalom helyreállításának talán legfontosabb fokmérője, hogy a diákok vissza-

⁹⁴ India evacuates 10,000 from border with Pakistan amid reprisal fears after Kashmir 'strikes', [online], 2016. 09. 30. Forrás: Telegraph.co.uk [2017. 01. 27.].

⁹⁵ SAARC Summit Cancellation Will Sting Pakistan, But Won't Prevent the Next Uri or Pathankot, [online], 2016. 09. 29. Forrás: TheDiplomat.com [2017. 01. 27.].

⁹⁶ 7 soldiers, including 2 officers, killed in militant attack on Nagrota army camp, [online], 2016. 11. 30. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.].

⁹⁷ Sarraf SHARMA: Pakistan's New Army Chief and the Indo-Pak Dialogue Process, [online]. Forrás: Ipsc.org [2017. 01. 27.].

⁹⁸ Official Press Release: Cancellation of 500 and 1000 Rupee notes, [online], 2016. 11. 12. Forrás: Indianstudentsgermany.org [2017. 01. 27.].

tértek az iskolákba, a részvétel a vizsgákon novemberben 98% körül volt. Ez többek között a tél közeledténél is köszönhető, azonban hasonlóan fontos szerepet játszott benne a hadsereg multimédiás kampánya, amelynek középpontjában az iskoláskorúak voltak.⁹⁹ Májusig, a Durbar visszaköltözéséig Mehbooba Mufti és kormánya számára a legfontosabb feladat, hogy a nyári események alatt elhanyagolt Dzsammu régió igényeit és érdekeit is becsatornázzák a jogalkotásba, s közben aktívan együttműködjenek a völgy érdekképviseleteivel és a hatóságokkal a biztonság megőrzésében, a gazdasági programok végrehajtásában és a társadalmi stabilitás megőrzésében a különösen hideg tél során.¹⁰⁰ Az október végén a völgybe látogató civil platform (amelynek vezetője, Yashwant Sinha miniszter volt az Atal Bihari Vajpayee vezette BJP-kormányban), bár folytatott tárgyalásokat az APHC szeparatista vezetőivel is, nem ért el átütő sikereket. Következtetése a völgy megbékítésében és hosszú távú stabilizálásában a régóta és sokat hangoztatott „politikai megoldás minden érdekképviselet bevonásával”.¹⁰¹ Így, bár új következtetéseket nem vont le és javaslatokat nem tett, a delegáció pusztá léte és a lakosok véleményére kíváncsi attitűdje kiindulási alapot képezhet ahhoz, hogy a hóolvadás után ne törjenek újra felszínre az indulatok.

Összességében az mondható el, hogy a túlkapások és a halálos áldozatok száma ellenére a hatóságok hatékonyan kezelték a helyzetet: a konszolidáció elsősorban nem a politikai vezetésnek vagy politikai megoldásoknak volt köszönhető. A konfliktus tehát nem rendeződött sem az India–Pakisztán-, sem az Újdelhi–Srinagar-viszonylatban. A tüntetések által megjelenített problémák felszínre törése, valamint mindkét államban békésen lezajló katonai vezetőcsere (ez Pakisztán esetében volt kérdéses) azonban lehetőséget teremt a felek számára egy tárgyalásos megoldás kereteinek a megfontolására, vagy akár a 2000-es évek derekán elindult gazdasági folyamatok¹⁰² felélesztésére és esetleges bővítésére, bár főleg az uri támadás és az azt követő eszkaláció miatt erre egy ideig aligha kerül még sor. Tehát, bár jelenleg alacsony intenzitású a konfliktus, a kormányok sikeressége, a tárgyalásos rendezés lehetősége és a válságkezelés eredményei leghamarabb 2017-ben lesznek láthatók.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 17 security men hurt as militants hurl grenades, [online], 2016. 08. 25. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 15.]
- 17 soldiers killed as terror striked Kashmir, PM Modi vows action, [online], 2016. 09. 18. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.]
- 22 bank accounts in S Kashmir under NIA lens for terror funding, Hizb links, [online], 2016. 08. 26. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 15.]
- 3329 police, CRPF men injured in 1018 incidents of violence, [online], 2016. 08. 07. Forrás: Risingkashmir.com [2016. 12. 03.]
- 7 soldiers, including 2 officers, killed in militant attack on Nagrota army camp, [online], 2016. 11. 30. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.]

⁹⁹ HASNAIN: An Opportunity to Bring Heart Back to Kashmir: *i. m.*

¹⁰⁰ Lt Gen (Retd) Syed Ata HASNAIN: The Ominous Calm is both Good and Bad for J&K, [online]. Forrás: Ipcs.org [2017. 01. 27.].

¹⁰¹ Center for Dialogue and Reconciliation: Brief report of a visit by concerned citizens' group to Srinagar, [online]. Forrás: Cdr-india.org [2017. 01. 16.].

¹⁰² *Pakistan's Relations with India: Beyond Kashmir?* International Crisis Group report no. 224/Asia 2012. 05. 03.

- After SAARC Meet, Rajnath Singh Skips Lunch Hosted By Pakistan Home Minister, [online], 2016. 08. 04. Forrás: Ndtv.com [2016. 12. 03.]
- All-party delegation ends J&K visit without breakthrough, [online], 2016. 09. 06. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.]
- All-party delegation in Kashmir on mission to restore peace, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.]
- Arms missing from South Kashmir police station yet to be traced, [online], 2016. 07. 12. Forrás: Indianexpress.com [2016. 11. 27.]
- Army strength to go up in south Kashmir, [online], 2016. 09. 10. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 02.]
- At 11th hour, NSA talks called off, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Tribune.com.pk [2016. 12. 12.]
- BALOGH András: A nemzeti kérdés Indiában. In: BALOGH András – ROSTOVÁNYI Zsolt – BÚR Gábor – ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*, Korona Kiadó, Budapest, 2002, 222–234. o.
- Burhan Wani, Hizbul poster boy, killed in encounter, [online], 2016. 07. 09. Forrás: TheHindu.com [2016. 11. 27.]
- Captured terrorist says LeT, Pak orchestrating Kashmir unrest, [online], 2016. 08. 10. Forrás: Defence.pk [2016. 12. 04.]
- Census of India, 2011, [online]. Forrás: Office of the Registrar General & Census Commissioner, India [2016. 09. 11.]
- Center for Dialogue and Reconciliation: Brief report of a visit by concerned citizens' group to Srinagar, [online]. Forrás: Cdr-india.org [2017. 01. 16.]
- Chilli-filled grenades to replace pellet guns, [online], 2016. 09. 06. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.]
- Collect rice, essentials for needy at Masjids: Azadi camp, [online], 2016. 07. 21. Forrás: Kashmirreader.com [2016. 11. 27.]
- CRPF commandant Pramod Kumar martyred in Srinagar encounter, [online], 2016. 08. 15. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 05.]
- Curfew Remains in Force in Two Kashmir Districts, [online], 2016. 07. 30. Forrás: Naradanews.com [2016. 12. 01.]
- Curfew, protest shutdown continues in Kashmir, [online], 2016. 08. 19. Forrás: India.com [2016. 12. 11.]
- Curfew, shutdown in Kashmir for 57th day, [online], 2016. 09. 03. Forrás: India.com [2016. 12. 21.]
- CSICSMANN László: Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában. Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón, *Kül-Világ*, 1. évf., 2004/2
- Dubious informers may be playing both sides in J&K, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.]
- Election Commission of India, [online], Forrás: Eci.nic.in [2016. 09. 11.]
- Farooq Abdullah Meets PM Modi, Wants Dialogue with All „Stakeholders”, [online], 2016. 10. 28. Forrás: Ndtv.com [2016. 12. 01.]
- Fuel Crisis Loom Large as Tanker Drivers go on Strike, [online], 2016. 08. 20. Forrás: Jammu-kashmir.com [2016. 12. 12.]
- Government to crack down on 400 J&K ,troublemakers', [online], 2016. 08. 27. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 15.]
- HUSSEIN, Altaf: Kashmirs Flawed Elections, [online], 2002. 09. 14. Forrás: BBC.co.uk [2016. 11. 23.]
- India draws clear red line for Pakistan, 5-point agenda for talks, [online], 2016. 08. 19. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 12.]
- India evacuates 10,000 from border with Pakistan amid reprisal fears after Kashmir 'strikes', [online], 2016. 09. 30. Forrás: Telegraph.co.uk [2017. 01. 27.]
- India/Pakistan Relations and Kashmir: Steps Toward Peace*. ICG Asia Report N°79, 2004. 06. 24.
- India: Kashmir police arrest activist Khurram Parvez, [online], 2016. 09. 16. Forrás: Aljazeera.com [2017. 01. 27.]
- India's surgical strikes across LoC: Full statement by DGMO Lt Gen Ranbir Singh, [online], 2016. 09. 29. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.]

- J&K infiltration, attacks surge, so does number of terrorists killed, [online], 2016. 05. 27. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 11. 27.]
- Jammu & Kashmir CM Mehbooba Mufti invites separatist for talks with all-party team, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.]
- Jammu & Kashmir: Centre sanctions additional 10,000 Special Police Officers, [online], 2016. 09. 21. Forrás: Indianexpress.com [2017. 01. 27.]
- Jammu and Kashmir voting: 75 percent voting, highest in 25 years, [online], 2014. 12. 21. Forrás: Firstpost.com [2016. 11. 26.]
- KAPUR, Ashok: Major Powers and the persistence of the India-Pakistan conflict. In: PAUL, T. V. (ed.): *The India-Pakistan Conflict – An Enduring Rivalry*. Cambridge, 2005, 149–151. o.
- Kashmir lawyers not to meet all party delegation, [online], 2016. 09. 04. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.]
- Kashmir parties pitch for talks with all stakeholders, [online], 2016. 09. 05. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 22.]
- Kashmir protests: LeT commander 'attends' Pulwama gathering, [online], 2016. 08. 01. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 01.]
- Kashmir unrest was 'pre-planned', only handful involved: CM Mehbooba Mufti, [online], 2016. 08. 22. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 12.]
- Kashmir unrest: Narendra Modi-Omar Abdullah teamwork makes CM Mehbooba Mufti look weak, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Firstpost.com [2016. 12. 14.]
- Kashmir Valley remains shut for 68th day, [online], 2016. 09. 14. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.]
- Kashmir: Human rights activist Khurram Parvez released, [online], 2016. 11. 30. Forrás: Aljazeera.com [2017. 01. 27.]
- Kashmir's economy takes a blow, [online], 2016. 08. 27. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.]
- KHAN, Aarish Ullah: The Terrorist Threat and the Policy Response in Pakistan, *Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper*, No. 11., 2005. 09., 8–10. o.
- Leaders, separatists talk of 'haste, ambiguity' in govt's Kashmir action plan, [online], 2016. 08. 27. Forrás: Hindustantime.com [2016. 12. 15.]
- LeT terrorist Bahadur Ali reveals points of infiltration, [online], 2016. 08. 12. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.]
- Lt Gen (Retd) HASNAIN, Syed Ata: An Opportunity to Bring Heart Back to Kashmir, [online]. Forrás: Ipsc.org [2017. 02. 10.]
- Lt Gen (Retd) HASNAIN, Syed Ata: The Ominous Calm is both Good and Bad for J&K, [online]. Forrás: Ipsc.org [2017. 01. 27.]
- Militants kill policeman, civilian in Kashmir, [online], 2016. 08. 13. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.]
- Minister of State in the Ministry of Home Affairs, Shri Hansraj Gangaram Ahir's answer to Rajya Sabha*, 2016. 07. 27. (Question 1098, Session 240.)
- Modi's speech at all party meeting on Jammu & Kashmir, [online], 2016. 08. 12. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 05.]
- Nawaz Sharif rakes up Kashmir at UN, says Burhan Wani symbol of 'Kashmiri intifada', [online], 2016. 09. 22. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2017. 01. 27.]
- Nawaz Sharif vows to support Kashmiris' 'freedom struggle', [online], 2016. 08. 16. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 05.]
- No cops in four South Kashmir districts as protests rage, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 11. 27.]
- No joint military exercise with Pakistan in PoK, Russia clarifies, [online], 2016. 09. 24. Forrás: Indianexpress.com [2017. 01. 27.]
- Obliged to raise voice for 'oppressed' Kashmiris: Sharif, [online], 2016. 08. 10. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.]
- Official Press Release: Cancellation of 500 and 1000 Rupee notes, 2016. 11. 12. Forrás: Indianstudentsgermany.org [2017. 01. 27.]

- OIC meet on Kashmir finds support from Turkey, Azerbaijan, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.]
- Omar disappointed at New Delhi's apathy towards grave situation in Kashmir, [online], 2016. 08. 06. Forrás: Kashmirreader.com [2016. 12. 03.]
- Over 500 cases against 'rioters' in south Kashmir during unrest, [online], 2016. 08. 23. Forrás: Tribuneindia.com [2016. 12. 12.]
- Over hundred injured in Kashmir as police paramilitary try to foil rallies, [online], 2016. 09. 04. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 21.]
- Pakistan a friend, India occupying force: Kashmir separatist leader Geelani, [online], 2016. 09. 09. Forrás: Hindustantimes.com [2016. 12. 15.]
- Pakistan captures one Indian soldier at LoC, several others killed, [online], 2016. 09. 30. Forrás: Dawn.com [2017. 01. 27.]
- Pakistan fuelling J&K unrest: Jaitley, [online], 2016. 08. 22. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 12.]
- Pakistan gets a US-India smackdown amid Kashmir unrest, [online], 2016. 08. 31. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.]
- Pakistan insists on Kashmir talks, [online], 2016. 08. 20. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 12.]
- Pakistan's Relations with India: Beyond Kashmir?* International Crisis Group report no. 224/Asia, 2012. 05. 03.
- PDP-BJP on the rocks as Centre's talks tough on separatists, Afspa, [online], 2016. 09. 09. Forrás: Hindustantimes.com [2016. 12. 15.]
- PM admints development alone will not resolve J&K issue: Omar Abdullah, [online], 2016. 08. 22. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 12.]
- Pr No. 83 Prime Minister Writes Letters To Un Secretary General & Un High Commissioner For Human Rights Islamabad: August 9, 2016.* Forrás: Press Information Department, Government of Pakistan [2016. 12. 04.]
- Rajnath postpones Russia, US visits after Uri attack; holds emergency meeting, [online], 2016. 09. 18. Forrás: Hindustantimes.com [2017. 01. 27.]
- Rajnath promises alternative to pellet guns, says he is willing to talk to all, [online], 2016. 08. 25. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 15.]
- Rajnath Singh at SAARC: Terrorists can't be eulogised as martyrs, [online], 2016. 08. 05. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 03.]
- Rajnath Singh in Pakistan: Full text of Home Minister's SAARC speech, [online], 2016. 08. 04. Forrás: Indianexpress.com [2016. 12. 03.]
- Release Kashmir right activist from jail: U.N. experts, [online], 2016. 10. 19. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.]
- Restrictions continue in Kashmir with heavy security deployment, [online], 2016. 08. 09. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 04.]
- Russia, Pakistan conduct first-ever joint military drills (PHOTOS), [online], 2016. 09. 27. Forrás: Rt.com [2017. 01. 27.]
- SAAR Summit Cancellation Will Sting Pakistan, But Won't Prevent the Next Uri or Pathankot, [online], 2016. 09. 29. Forrás: TheDiplomat.com [2017. 01. 27.]
- Salahuddin Urges Pakistan to Snap Ties with India, [online], 2016. 08. 01. Forrás: Kashmirobserver.net [2016. 12. 01.]
- Sharif raising Kashmir with all leaders amid isolation fears, [online], 2016. 09. 21. Forrás: TheHindu.com [2017. 01. 27.]
- SHARMA, Sarral: Pakistan's New Army Chief and the Indo-Pak Dialogue Process, [online]. Forrás: Ipscs.org [2017. 01. 27.]
- Syed Ali Geelani calls all-party delegations visit to Kashmir meaningless, [online], 2016. 09. 03. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.]
- Terror attack in Kashmir: 2 Armymen, 1 cop killed, [online], 2016. 08. 17. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 05.]
- US backs India plea for Pak. action, [online], 2016. 08. 31. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.]

- Violence in JK valley bruises Kashmiri apple, [online], 2016. 09. 03. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2016. 12. 21.]
- Vishwas key to solving J&K issue: PM, [online], 2016. 09. 03. Forrás: TheHindu.com [2016. 12. 21.]
- When Kareemabad hosted pro-freedom rally with 100-quintal-milk, fruits, Tehri and much more, [online], 2016. 08. 02. Forrás: Kashmirobserver.net [2016. 12. 01.]
- Who was Burhan Wani and why is Kashmir mourning him? [online], 2016. 07. 11. Forrás: Huffingtonpost.in [2016.11.26.]
- Why the death of Burhan Wani has Kashmiris up in arms, [online], 2016. 07. 11. Forrás: BBC.co.uk [2016. 11. 26.]
- Will close Pakistan's transit route if not allowed to use Wagah border to trade with India: Ashraf Ghani, [online], 2016. 09. 11. Forrás: Timesofindia.indiatimes.com [2017. 01. 27.]
- Zeid urges India and Pakistan to grant independent observers access to Kashmir, [online], 2016. 08. 17. Forrás: Ohchr.org [2016. 12. 04.]